

HANNA LIBERSKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Instytut Psychologii

TOŻSAMOŚĆ I AGRESJA WŚRÓD ADOLESCENTÓW

Streszczenie: Współcześnie prowadzi się wiele badań nad dwoma problemami, z których jeden dotyczy kształtowania się tożsamości w okresie adolescencji, a drugi – agresji wśród młodych ludzi. Badacze poszukują uwarunkowań obu fenomenów wśród cech temperamentu, osobowości, specyfiki środowiska rodzinnego, szkolnego bądź rówieśniczego. W badaniach własnych uwagę skoncentrowano na związku pomiędzy procesami tożsamościowymi i wchodzeniem w rolę sprawcy i ofiary agresji. W grupie badanej było 167 adolescentów w wieku 16–17 lat. W badaniach wykorzystano dwa narzędzia: Mini-DIA (The Mi-

ni Direct Indirect Aggression Inventory, Österman, Björkqvist, 2008) oraz Skalę Rozwoju Wymiarów Tożsamości DIDS (The Dimensions of Identity Development Scale, Luyckx i in., 2008). Rezultaty badań wskazują na podobieństwo w przebiegu procesów tożsamościowych u dziewcząt i chłopców oraz na różnicującą rolę czynnika płci w podejmowaniu roli sprawcy i ofiary. Ponadto rozpoznano istotne związki między nasileniem procesów tożsamościowych a doświadczeniami sprawcy i ofiary agresji.

Słowa kluczowe: agresja, ofiara, sprawca, tożsamość, adolescenci.

WPROWADZENIE

Pojęcia agresji i zachowań agresywnych nie mają jednej klarownej definicji, a niektórzy badacze piszą wręcz o ich hybrydowym charakterze, gdyż obejmują różne postacie agresji (bezpośrednia, pośrednia, przemieszczona, wprost itd.), wskazują różne źródła agresji (uwarunkowania biologiczne, podmiotowe, sytuacyjne), akcentują różne mechanizmy itd. (Anderson, Bushman, 2002, Parrott, Giancola, 2007; Farnicka, Liberska, 2016) i nadal w literaturze psychologicznej brakuje ujednoliconej taksonomii zachowań agresywnych. Skutkuje to w pewnym stopniu ograniczeniami w prowadzeniu analiz porównawczych – także i ze względu na odmienną naturę narzędzi stosowanych do pomiaru zmiennych i ich podstawy teoretyczne. Nie powstrzymuje to badaczy przed zajmowaniem się problematyką zachowań agresywnych. Z punktu widzenia zapobiegania agresji i korekty – ze względu na jednostkowe i społeczne znaczenie zjawiska – konieczne jest poznanie genezy agresji i jej zmian w czasie ontogenetycznym (por. Ribeaud, Eisner, 2010; Liberska, Farnicka, 2015a). Ze względu na nasilanie się przejawów agresji za okres bardzo wrażliwy uznaje się adolescencję, chociaż podstawy zachowań agresywnych kształtują się już we wczesnym dzieciństwie (Obuchowska, 1996; Bowlby, 1988; Cole i in., 1996; Olweus, 1989; Farrington, 1991).

Adres do korespondencji: hanna.liberska@ukw.edu.pl, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4323-2090>.

Agresja i zachowania agresywne często bywają rozpatrywane z punktu widzenia ofiary albo z punktu widzenia sprawcy. W społecznym przekonaniu osobą zasługującą (ogólnie) na negatywną ocenę czy też karę jest sprawca agresji, a na współczucie, wsparcie i ochronę zasługuje ofiara agresji. Takiego rozłącznego podejścia do problematyki doświadczeń związanych z agresją współcześnie nie uznaje się za uzasadnione (Farnicka, Liberska, Niewiedział, 2016). W literaturze psychologicznej jest wiele badań, które wskazują na związek pomiędzy doświadczeniem bycia agresorem a doświadczeniem bycia ofiarą agresji (Ranschburg, 1980; Juul, 2013). Liczne badania pokazują znaczenie uwarunkowań zarówno podmiotowych, jak i sytuacyjnych dla doświadczeń w roli agresora i w roli ofiary cudzej agresji (Frączek, Zumkley, 1993; Aronson, Wilson, Akert, 1997; Pufal-Struzik, 2007).

Wśród tych pierwszych (uwarunkowań podmiotowych) wymienia się czynniki biologiczne i psychologiczne, do których zalicza się temperament i osobowość – ważne dla wrażliwości i reaktywności emocjonalnej oraz kontroli własnego zachowania (Cole i in., 1996; Majchrzyk, 2001; Strelau, 2001; Potter-Efron, 2013; Liberska, Boniecka, Purev, 2016). Powiązania między czynnikami biologicznymi i osobowościowymi ukształtowały się w toku rozwoju filogenetycznego a stabilizują się we wczesnych etapach ontogenezy (por. Tremblay i in., 2004; Obuchowska, 2001). Tezę tę wspierają wyniki badań nad rolą przywiązania dziecko–rodzic i stylu wychowania w rodzinie (Liberska, Matuszewska, 2007; Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013; Bakiera, 2014; Li i in., 2018). Hipoteza o znaczeniu przywiązania dziecka do rodzica dla niektórych komponentów agresywności została częściowo potwierdzona także w badaniach prowadzonych w Polsce (Farnicka, Grzegorzewska, 2016; Żuchowska, 2016). Jednak należy podkreślić, że agresja i agresywność nie są pojęciami tożsamymi (por. Liberska, Matuszewska, 2003; Liberska, Farnicka, 2013).

Badania własne nad znaczeniem oddziaływań rodzicielskich dla występowania agresji u młodzieży potwierdzają istotność postaw rodzicielskich (Liberska, Matuszewska, 2003), ale zarazem wskazują na zależność ich związku od płci rodzica i płci dorastającego dziecka (Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013). Metody wychowawcze rodziców mają znaczenie nie tylko dla kształtowania zachowań agresywnych dziecka w okresach dzieciństwa i adolescencji, ale także w okresach dorosłości (por. Poraj, 2014; Dominiak-Kochanek, 2017). Należy podkreślić, że w badaniach zwraca się coraz większą uwagę na rolę czynników sytuacyjnych w ujawnianiu zachowań agresywnych u młodzieży, których prawdopodobieństwo wystąpienia zależy jednak od konstelacji cech osobowościowych i temperamentalnych (Liberska, Farnicka, 2015b). Te ostatnie w pewnym stopniu stabilizują funkcjonowanie w roli ofiary i agresora jako względnie stałe czynniki o podłożu genetycznym.

Teza o ograniczonym wpływie zmiennych osobowościowych i temperamentu, a także czynników środowiska rodzinnego (w tym przywiązania jednostki do jej rodzica) na podejmowanie zachowań agresywnych znajduje jedynie częściowe potwierdzenie empiryczne (por. Liberska, 2016; Farnicka, Grzegorzewska, 2016). Skoncentrowanie się wyłącznie na znaczeniu aktualnie działających bodźców sytuacyjnych (czynników sytuacyjnych) na funkcjonowanie w roli ofiary i/lub agresora nie wydaje się uzasadnione nawet w przypadku małych dzieci, u których struktury umysłu dopiero się kształtują (por. Tremblay i in., 2004). Sposób percepcji i oceny bodźca sytuacyjnego zależy od czynników podmiotowych ukształtowanych przede wszystkim przez warunki biologiczne (geny) i wychowanie oraz w toku aktywności własnej, stąd uwzględnianie przez badaczy wielu zmiennych, w tym właściwości układu nerwowego-

go, reaktywności, aktualnej kondycji somatycznej i psychicznej, wewnętrznych programów sterujących zachowaniem w różnego typu sytuacjach, warunków środowiska fizycznego (np. temperatury) i innych (por. Bandura, 1986; Frączek, Zumkley, 1993; Aronson, Wilson, Akert, 1997; Huesmann, 1998; Wojciszke, 2011; Huesmann, Kirwil, 2007; Strelau, 2001).

Badania porównawcze ukazują zmiany przejawów agresji i ich częstości w adolescencji oraz ich związku z płcią i wiekiem adolescentów rozpoznane w toku rozwoju psychospołecznego i w czasie historycznym (Björkqvist, 1994; Krahe, 2005; Liberska, Farnicka, 2015a). Przykładem tych ostatnich są stwierdzone zmiany zachowań agresywnych u młodzieży i oddziaływania postaw rodzicielskich na zachowania agresywne dziewcząt i chłopców w zależności od kontekstu ekologicznego – w wymiarze temporalnym (Liberska, Matuszewska, 2007; Liberska, Farnicka, 2014; Liberska, 2018). W przywołanych badaniach odnotowano m.in. większe nasilenie agresji fizycznej u dziewcząt oraz zachowań wskazujących na większą kontrolę młodych ludzi nad własnymi reakcjami agresywnymi w roku 2013 w porównaniu z latami 2002 i 2010. Wskazuje to na złożoność uwarunkowań funkcjonowania adolescentów w roli agresora i ofiary, a także potwierdza ich związki z czynnikami podmiotowymi, rodzinnymi i sytuacyjnymi (Poraj, 2014; Radochoński, Perenc, Radochońska, 2014; Liberska, Farnicka, 2015a). Na obecnym etapie wiedzy na temat agresji młodzieży można mówić jedynie o zarysowaniu kierunku dalszej eksploracji.

WYBRANE PODMIOTOWE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA PODEJMOWANIA ROLI AGRESORA I OFIARY PRZEZ ADOLESCENTÓW

Wiedza psychologiczna na temat osobowościowych uwarunkowań zachowań agresywnych jest już znaczna. Poszukujący związków między osobowością a agresją od dłuższego okresu czasu skupiają się na modelu pięciu czynników osobowości HEXACO. W predestynacji agresji wskazuje się znaczenie trzech cech osobowościowych (*Dark Triad*), a mianowicie makiawelizmu, psychopatii i narcyzmu (Paulhus, Williams, 2002; Muris i in., 2017). Jednakże są zwolennicy rozbudowy modelu osobowościowych komponentów *dark personalities* o czwartą cechę (i kolejne cechy), a chodzi mianowicie o sadyzm (*Dark Tetrad*) (por. Paulhus, 2014; Markus, Zeigler-Hill, 2015). Najnowsze publikacje koncentrują się na poszukiwaniach „jądra” *dark personality* (*Dark Factor of Personality, D*), które obejmują dziewięć cech. Wspomniany *dark factor* jest pojmowany podobnie jak *czynnik g* inteligencji (Moshagen, Hilbig, Zettler, 2018). Są to bardzo interesujące badania, które mogą przyczynić się do wytyczenia nowego kierunku eksploracji związku tożsamości i zachowań agresywnych (Moore i in., 2012; Markus i in., 2014). (Wątek ten nie stanowi głównego problemu tej publikacji i z tego powodu nie jest w niej rozbudowywany, chociaż *dark personality* może skutkować zachowaniami naruszającymi normy społeczne.) We wcześniejszej literaturze specjalistycznej można znaleźć rozważania nad zasadnością ujmowania agresji jako kolejnej cechy osobowości na podstawie wyników badań wskazujących na jej stałość w czasie (Becker, 2007).

W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy rozpoznanie określonej konstelacji cech osobowościowych podmiotu pozwala na formułowanie oczekiwań dotyczących jego zachowania, w tym agresywnego? Niektóre wyniki badań dowodzą, że jednostka, u której nie rozpoznaje się żadnego z typów wspomnianej *dark personality* – w pewnych okolicznościach może zareagować agresywnie i wejść w rolę agresora lub wręcz

przeciwnie – pomimo konstelacji tzw. *dark personality* – może wejść w rolę ofiary (por. Wojciszke, 2011; Buckels, Jones, Paulhus, 2013). Okazuje się, że współoddziaływanie cech składających się na Dark Tetrad pozostaje w zależności od bodźców sytuacyjnych (por. Buckels, Jones, Paulhus, 2013) i mogą one wchodzić w interakcje z innymi cechami, takimi jak np. empatia (Pastwa-Wojciechowska, Kaźmierczak, 2017). Należy jednak podkreślić, że w badaniach nad znaczeniem osobowości w regulacji zachowań agresywnych koncentrowano się na eksplorowaniu grup dorosłych i osób „z pogranicza” (borderline) bądź przypadków klinicznych (por. Scott, Stepp, Pilkonis, 2014; Cierpiątkowska, 2016; Liberska, 2016).

W przypadku adolescentów konstruktem uznanym za ważny w kształtowaniu ich zachowania jest tożsamość (Erikson, 2004; Liberska, 2008, 2007). Niewiele wiadomo na temat związków między tożsamością adolescentów a przejawianą przez nich agresją i wchodzeniem w rolę agresora lub ofiary (Liberska, Farnicka, 2013; Kamasz, 2014; Mudrecka, 2012). (W Polsce prowadzono badania nad tożsamością osób dorosłych skazanych za czyny przestępcze – por. Badora, Karpuszenko, 2012 – lecz nie są one liczne i problem ten – także w odniesieniu do dorosłych podejmujących rolę ofiary – wymaga dalszej eksploracji.) Zmiany rozwojowe zachodzące w adolescencji wiążą się z intensywną pracą młodych ludzi nad zbudowaniem własnej tożsamości – jest to warunek podjęcia kolejnego wyzwania rozwojowego przypisanego do następnego okresu rozwojowego wczesnej dorosłości (Erikson, 2004). Praca nad własną tożsamością wymaga uzyskania autonomii, a przynajmniej poczucia autonomii. Stopień trudności realizacji dążenia do uzyskania autonomii jest zróżnicowany, zależny m.in. od postaw wychowawczych rodziców, nie tylko zrozumienia potrzeb rozwojowych swego dorastającego dziecka, ale także akceptacji tych potrzeb. Młody człowiek dąży także do określenia swej pozycji w świecie społecznym, a w pierwszej kolejności w świecie rówieśniczym. Niekiedy w grupie rówieśniczej lub koleżeńskej bądź grupie odniesienia może dochodzić do napięć w związku z dynamiką stosunków i zmianami struktury grupy. W konsekwencji zmusza to młodych ludzi do uruchomienia różnych mechanizmów regulujących zachowanie w grupie rówieśniczej, w wyniku których wchodzi w rolę agresora i ofiary.

Zachowania agresywne i obronne (bądź bierność) mają na celu ochronę, obronę lub podniesienie poczucia własnej wartości i swej pozycji w grupie. Z jednej strony pozwalają na zaznaczenie swej odrębności, a z drugiej – służą zdobyciu akceptacji członków grupy poprzez podejmowanie czynów zgodnych z celami i normami grupy (por. Kubacka-Jasiecka, 2006). Z takiej perspektywy podejmowanie zachowań charakterystycznych dla roli agresora i/lub ofiary może być związane z kształtowaniem przez adolescenta własnej tożsamości. Należy podkreślić, że w przypadku niektórych młodych ludzi środowisko rozwojowe może nie dostarczać społecznie akceptowanych wzorów osobowych ani wzorców zachowania, a to zwiększa ryzyko przyswojenia agresywnych sposobów radzenia sobie z trudnościami i ukształtowania tożsamości negatywnej (por. Erikson, 2004; Obuchowska, 1996; Oleszkowicz, Senejko, 2013).

CEL BADAŃ, PYTANIA BADAWCZE I HIPOTEZY

Podstawowym celem badań było poznanie różnicującej roli płci dla nasilenia procesów tożsamościowych u adolescentów i dla częstości doświadczeń dotyczących różnych przejawów agresji w rolach ofiar i sprawców oraz związku między nasileniem

procesów tożsamościowych i częstością różnych form agresji doświadczanych przez adolescentów w roli ofiary i sprawcy.

Postawiono pięć następujących pytań badawczych:

1. Czy płeć różnicuje nasilenie wymiarów tożsamości u adolescentów?
2. Czy płeć różnicuje częstość doświadczania przez adolescentów różnych form agresji w roli sprawcy i ofiary?
3. Czy tożsamość adolescentów pozostaje w związku z częstością wchodzenia w rolę ofiary i sprawcy?
4. Czy tożsamość pozostaje w związku z częstością doświadczania przez adolescentów różnych form agresji?
5. Czy występuje związek między nasileniem procesów tożsamościowych i częstością różnych form agresji doświadczanych przez adolescentów w roli ofiary i sprawcy?

Na podstawie zreferowanych wcześniej doniesień z literatury przedmiotu sformułowano pięć hipotez badawczych:

- H1. Płeć różnicuje nasilenie wymiarów tożsamości u adolescentów.
- H2. Płeć różnicuje częstość doświadczania przez adolescentów różnych form agresji w roli sprawcy i ofiary.
- H3. Nasilenie procesów tożsamościowych u adolescentów pozostaje w związku z częstością wchodzenia w rolę ofiary i sprawcy.
- H4. Nasilenie procesów tożsamościowych pozostaje w związku z częstością doświadczania przez adolescentów różnych form agresji.
- H5. Występuje związek między nasileniem procesów tożsamościowych i częstością różnych form agresji doświadczanych przez adolescentów w roli ofiary i sprawcy.

METODA

Narzędzia badawcze

Materiał badawczy został uzyskany za pomocą trzech narzędzi: Mini-DIA, DIDS oraz ankiety zbierającej dane podstawowe.

Do pomiaru agresji wykorzystano skalę Mini-DIA, która jest krótszą wersją narzędzia do pomiaru agresji bezpośredniej i pośredniej *The Direct and Indirect Aggression Scales* (DIAS, Björkqvist, Lagerspetz, Österman, 1992). Twórcy narzędzia podają, że DIAS oraz Mini-DIA są przydatne do mierzenia rodzajów zachowań agresywnych i częstości ich występowania wśród dzieci i młodzieży w różnych kulturach. Skale budujące narzędzie mierzą trzy rodzaje agresji: fizyczną, werbalną i pośrednią (Österman, Björkqvist, 2008). W badaniach własnych ze względu na liczbę itemów zastosowano wersję krótszą. Narzędzie jest zbudowane z sześciu itemów – trzy dotyczą wiktyimizacji, a trzy – sprawstwa. Osoba badana odpowiada na pytanie: Jak często byłeś/aś ofiarą następujących zachowań? (Przykład pytania, które odnosi się do agresji werbalnej: Jak często ktoś na Ciebie: wrzeszczał, krzyczał, przezywał lub powiedział Ci coś bolesnego?) Badany jest proszony o wskazanie jednej z pięciu ocen: nigdy, rzadko, czasami, często lub bardzo często.

Współczynnik α Cronbacha dla podskali mierzącej nasilenie zachowań specyficznych dla roli ofiary wynosi 0,90, a dla podskali mierzącej nasilenie zachowań specyficznych dla roli agresora – 0,88 (Österman, 2010). Trwają prace nad polską adaptacją

narzędzia (Farnicka, Grzegorzewska, 2015). W badaniach polskiej populacji narzędzie jest używane już od kilku lat (por. Li i in., 2018).

W badaniu tożsamości posłużono się Skalą Wymiarów Rozwoju Tożsamości *The Dimension of Identity Development Scale* (DIDS, Luyckx i in., 2008a) w polskiej adaptacji Kondrada Piotrowskiego i Anny I. Brzezińskiej (2017). Skala składa się z 25 itemów, które pozwalają na dokonanie samopisu nasilenia pięciu wymiarów tożsamości: eksploracja wszereż, podejmowanie zobowiązań, eksploracja w głąb, identyfikacja z zaangażowaniem i eksploracja ruminacyjna. (Do pomiaru każdego z wymiarów służy pięć itemów). Osoby badane nanoszą swe oceny na pięciopunktowej skali: od „zdecydowanie się zgadzam” (ocena 1) do „zdecydowanie nie zgadzam się” (ocena 5). Rzetelność skal mieści się w przedziale od 0,76 do 0,91 i jest zbliżona do rzetelności wersji oryginalnej narzędzia.

Ankieta posłużono się do zebrania danych podstawowych, takich jak płeć, wiek, miejsce zamieszkania itp.

W analizie statystycznej wykorzystano test różnic t-Studenta oraz współczynnik korelacji r Pearsona, gdyż rozkład wyników był zgodny z normalnym.

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 167 osób w wieku 16 i 17 lat ($M = 16,46$; $SD = 0,50$), w tym 98 dziewcząt i 69 chłopców. Wszyscy byli uczniami szkół ponadpodstawowych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego. Osoby badane zamieszkiwały w miastach, których liczba mieszkańców nie przekraczała 20 000. Badania przeprowadzono w 2016 i 2017 r., miały charakter anonimowy, uzyskano zgody rodziców lub opiekunów. Udział młodych ludzi w badaniu był dobrowolny i nikt nie odmówił udziału.

WYNIKI

Pierwsze z pytań dotyczyło różnic związanych z płcią w nasileniu procesów tożsamościowych u dorastających dziewcząt i chłopców. Nie stwierdzono istotnych różnic między płciami dotyczących nasilenia procesów tożsamościowych na wymiarach uwzględnionych w badaniu (tab. 1). Jedynie różnice między płciami na wymiarze Eksploracja w głąb są na poziomie tendencji statystycznej ($p < 0,059$).

TABELA 1. Nasilenie procesów tożsamościowych u dziewcząt i chłopców (test istotności różnic)

	Dziewczynki <i>M(SD)</i>	Chłopcy <i>M(SD)</i>	<i>t</i> (165)	<i>p</i>
Podejmowanie zobowiązań	3,75(0,94)	3,73(0,88)	0,140	0,889
Identyfikacja ze zobowiązaniem	4,12(0,73)	4,08(0,81)	0,393	0,695
Eksploracja wszereż	4,00(0,80)	3,84(0,89)	1,211	0,228
Eksploracja w głąb	3,91(0,83)	3,66(0,85)	1,899	0,059
Eksploracja ruminacyjna	3,50(0,78)	3,32(0,76)	1,486	0,139

Źródło: opracowanie własne.

Pytanie drugie dotyczyło różnicującej roli czynnika płci w odniesieniu do przejawów agresji dorastających dziewcząt i chłopców oraz częstości doświadczania różnych form agresji w roli sprawcy i ofiary.

Wyniki badań wskazują, że dziewczęta istotnie częściej wchodzi w rolę ofiary agresji niż w rolę sprawcy agresji. W grupie chłopców nie stwierdzono istotnych różnic częstości wchodzenia w rolę sprawcy i rolę ofiary (tab. 2).

TABELA 2. Częstość wchodzenia w rolę ofiary i w rolę sprawcy w grupie dziewcząt i chłopców (test istotności różnic)

	Ofiara	Sprawca	<i>t</i>	<i>p</i>
Dziewczęta	3,89(2,61)	2,91(2,01)	3,275	0,001
Chłopcy	3,94(2,51)	3,53(2,37)	1,535	0,129

Źródło: opracowanie własne.

Stwierdzono istotną różnicę między dziewczętami i chłopcami w częstości wchodzenia w rolę sprawcy agresji fizycznej (tab. 3). Znacząco częściej sprawcami agresji fizycznej są chłopcy. Większość różnic w częstości doświadczania podstawowych form agresji przez dziewczęta i chłopców nie jest istotna.

TABELA 3. Częstość różnych form agresji – osobno w rolach sprawcy i ofiary – przez dziewczęta i chłopców (test istotności różnic)

	Dziewczęta <i>M(SD)</i>	Chłopcy <i>M(SD)</i>	<i>t</i> (165)	<i>p</i>
Ofiara agresji fizycznej	0,83(0,90)	10,04(0,86)	-10,596	0,112
Ofiara agresji werbalnej	10,35(10,10)	10,46(10,05)	-0,677	0,499
Ofiara agresji pośredniej	10,71(10,14)	10,46(10,13)	10,534	0,127
Sprawca agresji fizycznej	0,53(0,69)	10,13(0,89)	-50,376	<0,001
Sprawca agresji werbalnej	10,03(0,83)	10,22(0,91)	-10,536	0,126
Sprawca agresji pośredniej	10,36(0,99)	10,18(0,98)	10,252	0,212

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zebranych danych wskazuje, że chłopcy nie tylko istotnie częściej są sprawcami agresji fizycznej (tab. 3), ale też istotnie częściej padają ofiarą agresji fizycznej – w porównaniu z dziewczętami (tab. 4).

TABELA 4. Częstość doświadczania różnych form agresji przez dziewczęta i chłopców – łącznie w roli ofiary i sprawcy (test istotności różnic)

Formy agresji	Dziewczęta <i>M(SD)</i>	Chłopcy <i>M(SD)</i>	<i>t</i> (165)	<i>p</i>
Agresja fizyczna	1,36(1,38)	2,17(1,50)	-3,888	<,001
Agresja werbalna	2,38(1,59)	2,67(1,69)	-1,229	0,220
Agresja pośrednia	3,07(1,84)	2,63(1,80)	1,651	0,100

Źródło: opracowanie własne.

Pytanie badawcze nr 3 dotyczyło związku tożsamości adolescentów z częstością doświadczania roli ofiary i roli sprawcy agresji.

Rezultaty analizy statystycznej nie wykazały istotnych korelacji między nasileniem procesów tożsamościowych i częstością podejmowania roli ofiary i sprawcy w grupie badanych adolescentów (tab. 5).

TABELA 5. Korelacje między częstością bycia w roli sprawcy i w roli ofiary agresji a nasileniem procesów tożsamościowych (współczynnik r Pearsona) ($p > 0,05$)

	Podjęcie zobowiązań	Identyfikacja z zobowiązaniem	Eksploracja wszerek	Eksploracja w głąb	Eksploracja ruminacyjna
Bycie ofiarą	0,031	-0,018	0,107	0,048	-0,059
Bycie sprawcą	-0,067	-0,076	-0,054	-0,112	-0,054

Źródło: opracowanie własne.

Pytanie badawcze nr 4 dotyczyło związku nasilenia procesów tożsamościowych z częstością doświadczania różnych form agresji w roli ofiary i w roli sprawcy u badanych adolescentów.

Analiza statystyczna nie wykazała istotnych korelacji między nasileniem procesów tożsamościowych a częstością doświadczeń związanych z agresją fizyczną, ani z agresją werbalną, ani z agresją pośrednią u badanej młodzieży (tab. 6).

Rezultaty analizy korelacji wskazują na istotność związku między częstością wchodzenia w rolę ofiary agresji pośredniej a nasileniem eksploracji wszerek i eksploracji w głąb (tab. 7). Jest to korelacja dodatnia, co oznacza, że im bardziej nasilone są procesy eksploracji adaptacyjnej (wszerz i w głąb), tym częściej adolescent jest ofiarą agresji pośredniej. Uzyskane wartości współczynnika korelacji r Pearsona pokazują też istotność związku między wchodzeniem w rolę sprawcy agresji fizycznej a nasileniem eksploracji wszerek i eksploracji w głąb (tab. 7). Jest to korelacja ujemna, a zatem im bardziej nasilone są procesy eksploracji adaptacyjnej (wszerz i w głąb), tym rzadziej adolescent jest sprawcą agresji fizycznej. Jednakże siła tych związków jest słaba.

Są to rezultaty częściowo zbieżne z wynikami badań Eweliny Kamasz (2014), która stwierdziła istotną dodatnią korelację między nasileniem eksploracji w głąb a częstością bycia ofiarą agresji – jednak w odniesieniu do agresji werbalnej. W przywołanych badaniach odnotowano także istotną ujemną korelację między eksploracją wszerek a częstością stosowania agresji werbalnej oraz między podejmowaniem zobowiązań a stosowaniem agresji pośredniej.

TABELA 6. Korelacje między częstością doświadczeń związanych z różnymi formami agresji a nasileniem procesów tożsamościowych (współczynnik r Pearsona) ($p > 0,05$)

	Podjęcie zobowiązań	Identyfikacja z zobowiązaniem	Eksploracja wszerek	Eksploracja w głąb	Eksploracja ruminacyjna
Agresja fizyczna	-0,077	-0,116	-0,085	-0,113	-0,068
Agresja werbalna	0,001	-0,047	0,020	-0,031	-0,087
Agresja pośrednia	0,024	0,018	0,135	0,050	-0,015

Źródło: opracowanie własne

TABELA 7. Korelacje częstości różnych form agresji doświadczanej w roli sprawcy i w roli ofiary z nasileniem procesów tożsamościowych u adolescentów (współczynnik r Pearsona)

	Podję- wanie zobowiązań	Identyfikacja z zobowiąza- niami	Eksplo- racja wszerz	Eksplo- racja w głąb	Eksplo- racja rumina- cyjna
Ofiara agresji fizycznej	-0,024	-0,003	0,071	0,092	0,048
Ofiara agresji werbalnej	-0,026	-0,044	0,088	0,042	-0,026
Ofiara agresji pośredniej	-0,052	-0,069	0,165*	0,172*	0,081
Sprawca agresji fizycznej	-0,088	-0,081	-0,142*	-0,158*	-0,108
Sprawca agresji werbalnej	-0,051	-0,009	-0,035	-0,025	-0,035
Sprawca agresji pośredniej	-0,061	-0,050	0,122	0,033	0,085

Źródło: opracowanie własne, * $p < 0,05$.

DYSKUSJA

W literaturze przedmiotu opublikowano wiele badań nad kształtowaniem tożsamości w okresie adolescencji i w późniejszych okresach rozwoju, a także poświęconych przejawom agresji i jej genezie u dzieci i młodzieży, ale bardzo mało jest badań nad związkiem między tożsamością młodych ludzi a wchodzeniem przez nich w rolę agresora i/ lub ofiary. Z tego względu referowane badania miały przynajmniej częściowo charakter eksploracyjny. Przyniosły rozpoznanie nasilenia procesów tożsamościowych u adolescentów i różnic międzypłciowych w tym zakresie. Uzyskano także większą wiedzę na temat częstości doświadczania różnych form agresji przez współczesne dziewczęta i chłopców w rolach ofiar i sprawców. Rezultaty badań potwierdziły występowanie istotnych związków między dwoma procesami tożsamościowymi i doświadczeniami adolescentów związanymi z agresją a mianowicie między eksploracją wszerej i eksploracją w głąb a byciem sprawcą agresji fizycznej oraz byciem ofiarą agresji pośredniej.

Zasadniczo młodzi ludzie w drugiej fazie adolescencji ujawniają dość wysokie zaangażowanie w rozwiązanie dylematu tożsamość vs dyfuzja ról – wskazuje na to nasilenie identyfikacji ze zobowiązaniem (średnia wartość przekracza ocenę 4 – na skali ocen od 1 do 5) oraz nasilenie obu form eksploracji adaptacyjnej (eksploracja w głąb i wszerej).

W badaniach własnych referowanych w artykule nie odnotowano jednak istotnych różnic nasilenia procesów tożsamościowych pomiędzy dorastającymi dziewczętami i chłopcami. O tendencji statystycznej można mówić jedynie w odniesieniu do różnicy nasilenia procesu Eksplo- racja w głąb, który przebiegał na wyższym poziomie u dziewcząt niż u chłopców. Zbliżone rezultaty uzyskali także inni badacze, w tym twórcy narzędzia DIDS (por. Luyckx i in., 2008a, 2008b), którzy stwierdzili istotne różnice między płciami na wymiarze eksploracji w głąb i eksploracji ruminacyjnej. Oba procesy były bardziej nasilone u kobiet niż u mężczyzn. Wyniki badań Brzezińskiej i współpracowników (2010), obejmujące adolescentów i młodych dorosłych (14–25 lat), także wskazują na wyższe nasilenie form eksploracji u płci żeńskiej.

Badania nad młodzieżą w wieku 16–18 lat przeprowadzone przez Justynę Kornaś (2017) nie ujawniły natomiast żadnych istotnych różnic w nasileniu procesów tożsa-

mościowych pomiędzy płciami. W badaniach Kamasz (2014) w grupie adolescentów w wieku 16–18 lat jedynie nasilenie eksploracji ruminacyjnej okazało się istotnie wyższe u dziewcząt niż u chłopców. W badaniach własnych eksploracją objęto młodzież w wieku od 16 do 18 lat, czyli zbliżonym do wieku badanych przez Kamasz i Kornaś.

Rozpoznane niezgodności wyników badań dotyczące różnic nasilenia procesów tożsamościowych pomiędzy płciami mogą wiązać się ze zróżnicowaną strukturą wiekową badanych grup (wiek jako kryterium doboru). Luyckx ze współpracownikami (2008a, 2008b) badali osoby w późniejszej fazie adolescencji, w zbliżonym wieku były osoby w badaniach Kamasz (2014) i Kornaś (2017), a w badaniach omawianych przez Piotrowskiego i Brzezińską (2017) grupę badanych stanowiły osoby, które znajdowały się w pierwszej fazie wczesnej dorosłości czy też w fazie tranzycji do dorosłości lub w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości (Brzezińska i in., 2010) bądź osoby we wczesnej i średniej dorosłości (Piotrowski, Brzezińska, 2017).

Rezultaty badań własnych nie potwierdziły hipotezy H1 o różnicującej roli płci dla nasilenia procesów tożsamościowych. Na obecnym etapie badań nie można odrzucić przypuszczenia, że objęcie eksploracją liczniejszej grupy adolescentów, rozszerzenie przedziału wiekowego i wydzielenie podgrup wiekowych reprezentujących pierwszą i drugą fazę adolescencji może dostarczyć nowej wiedzy na temat zróżnicowania procesów tożsamościowych zachodzących u dziewcząt i chłopców, i ich zmian w czasie oraz ich funkcjonowania jako agresor i/lub ofiara.

Rezultaty badań własnych częściowo potwierdziły oczekiwanie wyrażone w hipotezie H2, że płeć różnicuje częstość doświadczania różnych form agresji przez adolescentów w rolach ofiar i sprawców. Stwierdzono, że dziewczęta istotnie częściej wchodzi w rolę ofiary agresji niż w rolę sprawczyni agresji. Taka różnica nie ujawniła się w grupie chłopców.

Czynnik płci okazał się różnicować jedynie częstość wchodzenia w rolę sprawcy agresji fizycznej i jej ofiary. Okazało się, że częściej sprawcami agresji fizycznej, a także jej ofiarami są chłopcy niż dziewczęta.

Rezultat ten stanowi potwierdzenie tezy występującej w literaturze przedmiotu głoszącej, że im częściej ktoś jest sprawcą agresji, tym częściej staje się jej ofiarą (por. Ranschburg, 1980; Krahe, 2005).

Są zgodne z wynikami wielu innych badań wskazujących, że częściej sprawcami agresji są chłopcy niż dziewczęta i to chłopcy częściej stosują agresję fizyczną (por. Björkvist, Niemela, 1992; Krahe, 2005).

Uzyskane rezultaty są też zgodne z doniesieniami z innych współczesnych badań, które były prowadzone w Polsce (por. Borecka-Biernat, 2010). Różnice między płciami dotyczące zachowań agresywnych znajdują uzasadnienie w psychologicznych, socjologicznych oraz biologicznych teoriach agresji (Farnicka, Liberska, Niewiedział, 2016). We wcześniejszych badaniach własnych sprzed 15 lat uzyskano jednak odmienny wynik wskazujący na częstsze wchodzenie w rolę sprawcy agresji fizycznej przez dziewczęta w porównaniu z chłopcami (Liberska, Matuszewska, 2003; Liberska, Farnicka, 2016) na przejściu między pierwszą a drugą fazą adolescencji.

W badaniach nie stwierdzono związku nasilenia procesów tożsamościowych u badanych młodych ludzi z częstością doświadczania przez nich roli ofiary ani roli sprawcy. Zatem oczekiwanie wyrażone z hipotezie H3 nie uzyskało empirycznego potwierdzenia. Osiągnięcie tożsamości wiąże się z uwewnętrznieniem norm regulujących funkcjonowanie w relacjach międzyludzkich, w tym z byciem ofiarą lub sprawcą. Brak istotnego związku między tymi zmiennymi może wiązać się z nasileniem prac nad

tożsamością, które nie doprowadziły jeszcze do jej osiągnięcia ani przejęcia. W konsekwencji młody człowiek nie ma jeszcze ustabilizowanego, zinternalizowanego systemu zasad współżycia społecznego, co powoduje, że jego tożsamość nie jest regulatorem wchodzenia w rolę ofiary ani w rolę sprawcy. Jednakże rezultaty wcześniejszych badań ujawniły słabą dodatnią korelację między częstością wchodzenia w rolę ofiary i nasilenia procesu eksploracji wszerz (Kamasz, 2014).

W badaniach własnych nie uzyskano potwierdzenia założenia wyrażonego w hipotezie H4 o związku nasilenia procesów tożsamościowych z częstością doświadczania różnych form agresji przez młodzież. Wynik ten nie jest zgodny z doniesieniami z badań Kamasz (2014), która stwierdziła istotną ujemną korelację między nasileniem procesów eksploracji adaptacyjnej (w głąb i wszerz) z częstością doświadczania agresji werbalnej. W cytowanych badaniach odnotowano także ujemną korelację między nasileniem procesu podejmowania zobowiązań i częstością doświadczania agresji pośredniej (Kamasz, 2014). Nie można odrzucić przypuszczenia, że odnotowane różnice w rezultatach wiążą się z czasem badania. Przekształcenia kontekstu rozwojowego są bardzo intensywne i przemiany społeczno-kulturowe mogą przyczynić się do osłabienia związku między procesami tożsamościowymi a zachowaniami agresywnymi u młodzieży. Inną przyczyną może być różnica w liczebności grup osób badanych.

OCzekiwanie wyrażone w hipotezie H5 dotyczyło związku nasilenia procesów tożsamościowych i częstości różnych form agresji doświadczanych przez adolescentów w roli ofiary i sprawcy.

Rezultaty badań potwierdzają istotność związku między nasileniem procesów tożsamościowych a wchodzeniem w rolę ofiary i agresora: im większe jest nasilenie procesów eksploracji wszerz i eksploracji w głąb u młodego człowieka, tym częściej staje się ofiarą agresji pośredniej i tym rzadziej jest sprawcą agresji fizycznej. Potwierdzono tym samym tezę o znaczeniu procesów eksploracji wszerz i eksploracji w głąb dla adaptacji społecznej (por. Luyckx i in., 2008a; Crocetti i in., 2013).

Odnośząc ten wynik do agresji przejawianej przez niektórych młodych ludzi, w szczególności agresji fizycznej, można rozważyć kwestię utrudnień czy blokad w osiąganiu przez nich tożsamości. Nasuwa się pytanie, czy tworząc programy wsparcia dorastających w osiąganiu tożsamości, kreowaniu koncepcji własnej osoby i dalszej drogi życiowej i wdrażając je w szkołach, a także w innych placówkach wychowawczych nie udałoby się, choćby w pewnym stopniu ograniczyć agresji wśród młodych ludzi. Drugim kierunkiem działań są prace nad stworzeniem nowych koncepcji programów zajęć dla młodzieży ukierunkowanych na pogłębienie wglądu we własne potrzeby i emocje oraz wykształcenie lub umocnienie poznawczych mechanizmów kontroli emocji i zachowania (także agresywnego), co może skutkować efektywniejszym radzeniem sobie z wieloma wyzwaniami rozwojowymi okresu dorastania, w tym ukształtowaniem tożsamości.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, C.A., Bushman, B.J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 27–51.
- Anderson, C.A., Carnagey, N.L. (2004). Violent evil and the general aggression model. W: A. Miller (red.), *The Social Psychology of Good and Evil* (s. 168–192). New York: Guilford Publications.
- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Zysk i S-ka.

- Badora, S., Karpuszenko, E. (2012). Tożsamość przestępczyń. Raport z badań. W: W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna* (cz. 2, s. 213–232). Kraków: Impuls.
- Bakiera, L. (2014). Aversive parenting. W: C. Pagani, M. Farnicka, H. Liberska, J.M. Ramirez (red.), *Social and Developmental Conditionings* (s. 97–98). Warszawa: Difin.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundation of Thought and Action: A Social-cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Becker, G. (2007). The Buss-Perry aggression questionnaire: Some unfinished business. *Journal of Research in Personality*, 41, 434–452.
- Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal and indirect aggression. *Sex Roles*, 30(3), 177–188.
- Boreck-Biernat, D. (red.) (2010). *Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieńniczym : jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież ?* Warszawa: Difin.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Brzezińska, A.I., Piotrowski, K., Garbarek-Sawicka, E., Karowska, K., Muszyńska, K. (2010). Wymiary tożsamości a ich podmiotowe i kontekstowe korelaty. *Studia Psychologiczne*, 49(1), 81–93.
- Buckels, E.E., Jones, D.N., Paulhus, D.L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological Science*, 24, 2201–2209.
- Cierpiałkowska, L. (2016). Emotional dysregulation and aggression in people with borderline personality disorder. W: H. Liberska, M. Farnicka (red.), *Aggression as a Challenge: Theory and Research: Current Problems* (s. 174–185). Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Cole, P.M., Zahn-Waxler, C., Fox, N.A., Usher, B.A., Welsh, J.D. (1996). Individual differences in emotion regulation and behavior problems in preschool children. *Journal of Abnormal Psychology*, 105, 518–529.
- Crocetti, E., Sica, L.S., Schwartz, S.J., Serafini, T., Meeus, W. (2013). Identity Styles. Dimensions. Statuses. and Functions: Making Connections among Identity conceptualizations. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*, 63, 1–13.
- Dominiak-Kochanek, M. (2017). *Metody wychowawcze rodziców a agresja interpersonalna młodych dorosłych*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Erikson, E. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Juul, J. (2013). *Agresja – nowe tabu? Dlaczego jest potrzebna nam i naszym dzieciom?* Podkowa Leśna: MiND.
- Farnicka, M., Grzegorzewska, I. (2015). Patterns of aggressive behaviour and victimization in adolescents. *The Open Psychology Journal*, 8, 23–31.
- Farnicka, M., Grzegorzewska, I. (2016). Intrapersonalne korelaty agresywności u młodych ludzi – uwarunkowania podejmowania roli agresora lub ofiary. *Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka*, 15(2), 147–170.
- Farnicka, M., Liberska, H. (2016). Stages and Paths of Aggression Development – Knowledge that Awaits being Uncovered. W: H. Liberska, M. Farnicka (red.), *Aggression as a Challenge: Theory and Research: Current Problems* (s. 19–32). Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Farnicka, M., Liberska, H., Niewiedział, D. (2016). *Psychologia agresji: wybrane problemy*. Warszawa : WN PWN.
- Farrington, D.P. (1991). Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later-life outcomes. W: D.J. Pepler, K.H. Rubin (red.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression* (s. 5–29). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Frączek, A., Zumkley, H. (red.) (1993). *Socjalizacja a agresja*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Huesmann, L.R. (1998). The role of social information processing and cognitive schema in acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior. W: R.G. Green, E. Donnerstein (red.), *Human Aggression: Theories, research, and implication for policy* (s. 73–109). New York: Academic Press.

- Huesmann, L.R., Kirwil, L. (2007). Why observing violence increases the risk of violent behavior in the observer. W: D.J. Flannery, A.T. Vazsonyi, I.D. Waldman (red.), *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression* (s. 545–570). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kamasz, E. (2014). Experiencing aggression and identity conflicts in adolescents. *Polish Journal of Social Science*, IX, 1, 199–210.
- Kornaś, J. (2017). *Wybrane uwarunkowania podejmowania roli ofiary i/lub agresora w okresie dorastania*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Hanny Liberskiej i Alicji Szmaus-Jackowskiej w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Krahé, B. (2005). *Agresja*. Gdańsk: GWP.
- Kubacka-Jasiecka, D. (2006). *Agresja i auto-destrukcja z perspektywy obronno-adaptacyjnych dążeń JA*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Li, J.-B., Liberska, H., Salcuni, S., Delvecchio, E. (2018). Aggressive Perpetration and Victimization Among Polish Male and Female Adolescents: The Role of Attachment to Parents and Self-Control. *Crime & Delinquency*, First Published July 10, 1–21. doi: org/10.1177/0011128718787472.
- Liberska, H. (2007). Współczesny obraz matorium. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność: nowe tendencje i zagrożenia* (s. 25–52). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2008). Tożsamość młodzieży i jej orientacja temporalna – ogólny model rozwoju. W: B. Zimoń-Dubowik, M. Gamian-Wilk (red.), *Oblicza tożsamości: perspektywa interdyscyplinarna* (s. 47–61). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Liberska, H. (2016). Manifestation of aggression in prisoners. W: H. Liberska, M. Farnicka (red.), *Aggression as a Challenge: Theory and Research: Current Problems* (s. 223–236). Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Liberska, H. (2018). *Parental attitudes and aggressive behavior of the adolescents*. Referat przedstawiony podczas IV International Congress of Clinical and Health Psychology on Children and Adolescents, 15–17.11.2018, Palma de Majorca, Spain.
- Liberska, H., Boniecka, K., Purev, T. (2016). Assuming the Roles of Aggressor and Victim by Lower Secondary School Youth. Research Report. W: H. Liberska, M. Farnicka (red.), *Aggression as a Challenge: Theory and Research: Current Problems* (s. 67–79). Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Liberska, H., Farnicka, M. (2013). Uwarunkowania podejmowania roli agresora lub ofiary – prezentacja modelu badań. *Polskie Forum Psychologiczne*, 18(2), 245–255.
- Liberska, H., Farnicka, M. (2014). Manifestations of Aggression and Perception of Parental Attitudes – Comparative Studies. Changes over Time (New Version) *Kultura i Edukacja*, 5(105), 128–147.
- Liberska, H., Farnicka, M. (2015a). Agresywność i zachowania agresywne młodzieży a percypowane przez nią postawy rodzicielskie. Perspektywa rozwojowa. *Psychologia Rozwojowa*, 20(4), 25–44.
- Liberska, H., Farnicka, M. (2015b). *Temperamental and social conditions of the tendency for aggressive behavior and functioning in the role of a victim or an aggressor in emerging adolescents: the developmental perspective*. Referat przedstawiony podczas 14th European Congress of Psychology, 07–10.07.2015, Mediolan, Włochy.
- Liberska, H., Matuszewska, M. (2003). Niektóre społeczne uwarunkowania agresji u młodzieży. *Psychologia Rozwojowa*, 8(2–3), 97–107.
- Liberska, H., Matuszewska, M. (2007). Rodzinne uwarunkowania zachowań agresywnych młodzieży. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 18, 187–200.
- Liberska, H., Matuszewska, M., Freudenreich, D. (2013). Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowania agresywne dorastających córek i synów. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży: uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania* (s. 78–98). Warszawa: Difin.

- Luyckx, K., Schwartz, S.J., Berzonsky, M.D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I., Goossens, L. (2008a). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality, 42*, 58–82.
- Luyckx, K., Soenens, B., Goossens, L., Beckx, K., Wouters, S. (2008b). Identity exploration and commitment in late adolescence: correlates of perfectionism and mediating mechanisms on the pathway to well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology, 27*(4), 336–361.
- Majchrzyk, Z. (2001). *Nieletni. młodociani i dorośli sprawcy zabójstw: analiza procesów motywacyjnych i dyspozycji osobowościowych*. Warszawa: IPiN.
- Marcus, D.K., & Zeigler-Hill, V. (2015). A big tent of dark personality traits. *Social and Personality Psychology Compass, 9*, 434–446.
- Marcus, D.K., Zeigler-Hill, V., Mercer, S.H., Norris, A.L. (2014). The psychology of spite and the measurement of spitefulness. *Psychological Assessment, 26*, 563–574. <http://dx.doi.org/10.1037/a0036039>.
- Moore, C., Detert, J.R., Trevino, L., Baker, V.L., Mayer, D.M. (2012). Why Employees Do Bad Things: Moral Disengagement and Unethical Organizational Behavior. *Personnel Psychology, 6*, 1–48.
- Moshagen, M., Hilbig, B.E., Zettler, I. (2018). The Dark Core of Personality. *Psychological Review, 125*(5), 656–688.
- Mudrecka, I. (2012). Świadomość odpowiedzialności w kontekście tożsamości indywidualnej młodzieży skonfliktowanej z prawem. W: W. Ambroziak, A. Kieszowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna* (cz. 2, s. 97–114). Kraków: Impuls.
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). *Perspectives on Psychological Science, 12*, 183–204. <http://dx.doi.org/10.1177/17456916166666070>.
- Obuchowska, I. (1996). *Drogi dorastania*. Warszawa: WSiP.
- Obuchowska, I. (2001). Rozwojowa funkcja agresji. W: M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne* (s. 65–72). Warszawa–Poznań: Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: WN PWN.
- Olewus, D. (1979). Stability of aggressive reaction patterns in males. *Psychological Bulletin, 86*(4), 852–875.
- Österman, K. (2010). The Mini Direct Indirect Aggression Inventory (Mini-DIA). W: K. Österman (red.), *Indirect and Direct Aggression* (s. 103–111). Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing.
- Österman, K., Björkqvist, K. (1998). *The mini direct indirect aggression inventory*. Abo: Abo Akademii.
- Parrott, D.J., Giancola, P.R. (2007). Addressing “The criterion problem” in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior, 12*(3), 280–299.
- Pastwa-Wojciechowska, B., Kaźmierczak, M. (2017). *Między empatią a psychopatią*. Wykład inauguracyjny przedstawiony podczas 36 Kongresu PTP, 21–24.09. 2017, Gdańsk, Polska.
- Paulhus, D.L. (2014). Toward a taxonomy of dark personalities. *Current direction in Psychological Science, 23*, 421–426.
- Paulhus, D.L., Williams, K.M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality, 36*, 556–563.
- Piotrowski, K., Brzezińska, A. (2017). Skala Wymiarów Rozwoju Tożsamości DIDS: Wersja zrewidowana. *Psychologia Rozwojowa, 22*(4), 89–111.
- Pufal-Struzik, I. (red.) (2007). *Agresja dzieci i młodzieży uwarunkowania indywidualne, rodzinne i szkolne*. Kielce: Wydawnictwo ZNP.
- Poraj, G. (2014). Agresja i przemoc w rodzinie. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 483–504). Warszawa: WN PWN.

- Potter-Efron, R.T. (2013). *Uzdrowianie gniewnego mózgu: jak zrozumienie sposobu funkcjonowania mózgu pomaga w sprawowaniu kontroli nad gniewem i agresją*. Warszawa: Wydawnictwo Zielone Drzewo – Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
- Radochoński, M., Perenc, L., Radochońska, A. (2014). Rodzina a zachowania antyspołeczne. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 505–526). Warszawa: WN PWN.
- Ranschburg, J. (1980). *Lęk, gniew, agresja*. Warszawa: WSiP.
- Ribeaud, D., Eisner, M. (2010). Risk factors for aggression in pre-adolescence: Risk domains, cumulative risk and gender differences – Results from a prospective longitudinal study in a multi-ethnic urban sample. *European Journal of Criminology*, 7, 460–498.
- Scott, L.N., Stepp, S.D., Pilkonis, P.A. (2014). Prospective associations between features of borderline personality disorder, emotion dysregulation, and aggression. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(3), 278–288.
- Strelau, J. (2001). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: WN PWN.
- Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Seguin, J.R., Zoccolillo, M., Zelazo, P., Boivin, M., Perusse, D., Japel, C. (2004). Physical aggression during early childhood: Trajectories and predictors. *Pediatrics*, 114(1), 43–50.
- Wojciszke, B. (2011). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Żuchowska, J. (2016). *Sposób przywiązania, samoocena i poczucie kontroli a doświadczanie agresji u adolescentów*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Hanny Liberskiej w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

IDENTITY AND AGGRESSION AMONG ADOLESCENTS

Abstract: Nowadays, there is a lot of research regarding two problems. One of them concerns a shaping of an identity in a period of adolescence and another one refers to aggression among young people. Researchers look for conditions of both phenomena in temperamental traits, personality, family, school, and peer environment specification. In the current research, attention was focused on a relationship between identity processes and entering a role of a perpetrator and a victim of aggression. An experimental group consisted of 167 adolescents aged between 16 and 17 years old. The following measurement scales were used: Mini-DIA (The

Mini Direct Indirect Aggression Inventory, Österman, Björkqvist, 2008) and DIDS (The Dimensions of Identity Development Scale, Luyckx et al., 2008). The study's results suggest a similarity in identity processes among girls and boys and a differentiating gender role in entering a role of a perpetrator and a victim. Moreover, there were identified significant relationships between an intensity of identity processes and experiences of a perpetrator and a victim.

Keywords: aggression, victim, perpetrator, adolescents.